مجله علمی پوهنتون سلام
https://salam.edu.af/magazine/14

دترلاسه شوي حرام مال څخه دخلاصون لاره

پوهنوال دکتور نجیب الله صالح[1]

لنډيز

داچه مال داسلامی شریعت دسترو اهدافو او پنځه ګونو مقاصدو څخه شمیرل شوی دترلاسه کولو لاری یی اسلامی شریعت په تفصیلی احکامو کښی بیان کړی .په نوموړی مقاله کښی دمال مفهوم واضح شوی اوبیا دحرام مال په اړه وضاحت او روښانتیا شوی هغه لاری په ګوته شوی چه ډیری مسلما نان دغفلت او یاهم دناپوهی له امله له نوموړو لارو څخه حرام مال ترلاسه کوی لکه غلا،رشوت،سود-ربا-قمار،دمخدره مواد تجارت او ټولی هغه لاری چه اسلامی شریعت ناروا ګرځولی.

اسلامی شریعت دحرام مال ساتنه اویا هم له دی لاری خپله سرمایه زیاتول ټول حرام او ناوړه عمل شمیرلی او هرمسلمان یی مکلف کړی ځان تری وساتی .

خوداچه نن سبا دحرام مـال دلاسـته راوړلـو لاری دومره پراخه شـوی چه یـوګڼ شـمیر مسـلمانان لـه ددی مصیبت دارتکاب څخه غافل اوغیر محطاطه کړنه ترسره کوی خوچه کله یـی عواقبـو تـه متوجـه شـی نـو لـه دی مصیبت څخه دځان ژغورنی په هدف پدی لټه کښی شی چه څنګه وکولای شی چه له نوموړی حـرام مـال څخه ځان وژغوری .

پدی مقاله کښی دفقهاې کرامو دنظریاتو په رڼاکښی هغه لاری روښـانه شـوی دکومو پواسـطه چه یـو مسلمان دحرام مال څخه خلاصون پیداکوی .

یومسلمان هیڅکله نشی کولای چه دحرام مال څخه دخپل ځان په ګټه استفاده وکړی بلکه دتـوبی دقبول شرط هم همدادی چه ترټولو دمخه دحرام مال څخه ځان وژغوری .او په پای کی ددی وضاحت شوی چه حرام مال کله هم دبرکت او زیادت لامل نشی کیدای بلکه دانسان دهلاکت سبب ګرځی.

1- عضـو کـادر علمـی پـوهنحی حقـوق و علـوم سیاسـی پوهنتون ننگرهار.
+93777202080:
salih.najib@gmail.com :

معلومات مقاله

تاریخ نشر: 1401/10/12
شماره مقاله در ژورنال: 02
تعداد صفحات: 08
شماره نوبتی مجله: 12

کلید واژه ها

حرام، معاملاتو، مال، احتکار، سود

معلومات مجله:
مجله علمی پوهنتون سلام، نشرات خویش را از سال 1390 هـ.ش آغاز نموده و دست آورد های زیادی در این زمینه دارد، در ادامه سلسله فعالیت های خویش به تاریخ 1401/03/22 اعتبار نامه خویش را به عنوان یکی از معتبرترین مجله از وزارت محترم تحصیلات عالی کشور به دست آورد،
آدرس: افغانستان، کابل، ناحیه چهارم، کلوله پشته، چهار راهی قلعه بست (گل سرخ)، پوهنتون سلام.
آدرس ارتباطی؛ **ویب‌سایت:** https://salam.edu.af/magazine ، **ایمیل:** salamuk@salam.edu.af ، **شماره های تماس:** +93202230664 و +93788275275

سریزه

الحمد لله رب العالمین والعاقبة للمتقین والصلاة والسلام علی سیدالانبیاءوالمرسلین محمدوعلی اله واصحابه اجمعین وبعد: يٰاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَاْكُلُوْٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّآ اَنْ تَكُوْنَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ .[1]

---

[1]- سورة النساء ۲۹ ایت

ژباړه: ای مؤمنانو! په خپلو منځونو کې یو دبل مالونه په ناروا توګه مه خورئ، راکړه ورکړه دې ددواړو خواوو په خوښۍ سره وي

مال په اسلامي شریعت کې یو د پنځه سترو مقاصدو څخه شمېرل شوی په مال سره دانسان ژوند دوام او استمرار پیداکولای شي او دمال غوښتنه دانسان فطري غوښتنه ده، هرانسان ورته ضرورت لري او د لاسته راوړلو او ډیرولو لپاره یې هلې ځلې کوي.

اسلامي شریعت هم په خپلو اصولو کې دمال دتنظیم،لاسته راوړلو او مصرفولولارې په پوره تفصیل سره روښانه کړي دي. مسلمانان یې دحلال مال په لاسته راوړلو او حرام کسب او حرام مال څخه منعه کړي دي. په دې لنډه مقاله کې به لومړی دمال معنی، ډولونه او دحلال او حرام مال اسباب او بیا دحرام مال څخه دځان خلاصولو په لارو بحث وکړو.

دموضوع اهمیت: په اوسني وخت کې د ډیری مسلمانانو دمال لاسته رواړلو شرعي لارو، اسبابو او طیب تجارت داحکامو سره رابطه ضعیفه شوې ده، مال لاسته راوړی خو په حقیقت کې په دې نه پوهیږي چې مال مې راته ګټه رسوي که ضرر؟ مګر چې کله وغواړي دالله تعالی دین ته په سمه توګه منقاد شي نو له ده سره نا مشروع حرام اموال شتون لري، خو دغه حرام مال څخه ده ته استفاده کول جواز نه لري، نو دخلاصون لارې پیژندل یې ځکه اړین دي چې له دې ستر مصیبت څخه ځان ژغورنه دمسلمان ترټولو ستر هدف دی.

دموضوع دانتخاب لاملونه: دنومړې موضوع داهمیت څخه څرګندیږي چې ولې په دې اړه باید لیکنه وشي؟

۱ – دمسلمانانو پوهاوی ددې لیکنې مهم سبب دی چې په دې مادی محیط کې ډیری مسلمانان پرې مبتلاء کیږي، داسلامي مارکېټ او کاروبار احکام ورځ تربلې له صحنې لرې او په ځای یې فقط دمال ګټل هدف شي نو ځکه خو ډیر وګړي پرې مبتلاشي او دابه ورته یو تذکیر وي چې حرام مال دجهنم اور دی ځان باید ترې خلاص کړي.

۲ – دحرام مال ساتل او یا ترې استفاده کول دمسلمان سره نه ښایي بلکې ځان خلاصول ترې فرض دي خو چې دخلاصون لارې یې واضحه شي.

۳ – ډیر وخت له دې پوښتنو سره لوستي خلک مخ کیږي چې ماسره حرام مال شته څه پرې وکړم؟ چې باید ځواب ورکړل شي.

دموضوع پوښتنې:

حرام مال کوم مال ته ویل کیږي؟ په کومو لارو لاس ته راوړل شوی مال حرام دی؟ په حرام مال څه وکړو؟ چېرته مصرف شي؟ او دحرام مال له ګناه څخه ځان خلاصول څنګه کیدای شي؟

دلیکنې تګلاره: په دې لیکنه کې دشریعت داصلي مصادرو کتاب الله او نبوي سنتو څخه دمعتبرو علماوو،مجتهدینواو معاصرو علماوو دنظریاتو څخه استفاده کیږي، په مستند ډول به دهغوی اقوال رانقل کیږي، مراجع به یې ذکر کوو او دنصوصو ژباړه به یې په روانه پښتو ژبه کوو، دبحث په اخر کې به دټول بحث پایلې او لاس ته راوړنې روښانه کوم.

دموضوع شالید: په یاده موضوع کې په نورو ژبو کې مختصرې او تفصیلی لیکنې شوي دي خو په پښتو ژبه چې زموږ مخاطبین ترې استفاده وکولای شي کومه ځانګړې لیکنه زماپه اند نه ده ترسره شوې نودغه مقاله به ځکه له فائدې خالي نه وي چې موضوع مهمه، ضرورت یې زیات او په اوس وخت کې ډیر وګړي پرې اخته دي.

د مال معنی:

مال عربي کلمه ده چې په لغت کې هرهغه شی چې ته یې مالک وې مال ګڼل کیږي. تاج العربیه مشهور عربی قاموس کې وایي: مال هرهغه شی دی چې ته یې مالک وی چه جمعه یې اموال ده.[1]

او عرب دمال اطلاق په څارویو هم کوي لکه حدیث شریف کې چې د(إضاعة المال) څخه منعه راغلې ده، نو ځینې یې څارویو سره معنی کوي او ضایع کیدل یې بیا عدم توجه، حفاظت او له حیوان سره ظلم دی او یا داچې هرمال وي اضاعة په نامشروع لارو کې مصرفول دي.([2])

البته مال ډیرې معنی ګانې لري چې لومړی معنی یې جامع او خورا روښانه ده، ځکه مال. طلا او سپین زر، البته حیوانات ،عقارات او عقودوته هم شامل دي.

دمال اصطلاحي معنی:

د اسلامي فقهې مشهورو علماوو یې بیلابیل تعریفونه کړي دي، دلته زه یواځې داحنافو فقهاوو په تعریف اکتفا کوم.

امام سرخسی وایي: المال اسم لما هو مخلوق لاقامة مصالحنا به ولکن با اعتبار صفة التمول ,والتمول صیانة الشیءوادخاره لوقت الحاجه.([3])

مال دهغې شي نوم دی چې الله تعالی دانسان دمصلحت لپاره پیداکړی دی، چې دتمول صفت پکې وي او وسائل شي او د ضرورت لپاره ذخیره کړای شي.

---

[1]- محمّد بن محمّد بن عبد الرزّاق الحسيني، أبو الفيض، الملقّب بمرتضى، الزَّبيدي،(ب.ت)تاج العروس من جواهر القاموس للزبيدى،المحقق: مجموعة من المحققين، الناشر: دار الهداية ج۸ / ص ۱۲۱

[2]- أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي،(1392)،المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج،الناشر: دار إحياء التراث العربي – بيروت.الطبعة: الثانية، ج۱۲/ ص ۱۰

[3]- محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة السرخسي (1414هـ-1993م)،المبسوط، الناشر: دار المعرفة – بيروت،الطبعة: بدون طبعة،ج۱۱ / ص ۷۹

ابن عابدین وایي: مال هغه دی چې نفس ورته میلان کوي او دحاجت وخت ته وساتل شي.[1]
البته دواړه تعریفونه دمفهوم په لحاظ یوبل ته نېږدې دي فقط الفاظ یې متغایر دي.
دمال په حصول کې ټول فقهاء په دې اتفاق لري چې مال باید دیوې مباح اوفائدې او ګټې اخیستلو لار ولري نو هرشی چې ګټه ترې اخیستل کیږي مال ګڼل کیږي.
دحرام مال تعریف: حلال او حرام شرعي اوصاف دي چې پیژنده یې هم شرعي دلایلو ته ضرورت لري او په اقوالو،افعالو او اموالوکې عین او منافع هم ثابتیدلای شي.
نو په دې اساس مباح مال هغه دی چې شریعت دهغه څخه منعه نه وي کړې او نه یې په استعمال کې کوم ضرر لیدل کیږي نو داکه عین وي او یاهم منفعت.
ددې مقابل کې حرام مال هغه دی چې شریعت ورڅخه مسلمانان منعه کړي وي، نه یې استعمال جائز دی او نه یې لاس ته راوړل او نه یې دځان سره ساتل او جمعه کول.
البته فقهاوو دشرعي نصوصو په رڼا کې دحلال مال احکام په پوره تفصیل سره بیان کړي دي چې دهغې نه ور هاخوا مال بیا حرام ګڼل کیږي، خو امام غزالي په کې لږ وضاحت کړی دی او وایي:
حرام محض هغه مال دی چې په یقیني توګه دحرمت صفت ولري لکه په شرابو کې نشه والی، په بولو کې نجاست او یاد یو ممنوعه عمل په پایله کې په لاس راغلی وي لکه سود، غلا او داسې نور.[2]
دحرام مال ډولونه: حرام مال دوه سترو ګټه ګوریوته شاملیږي اول حرام لعینه او دویم حرام لغیره، یاهغه مال چې په خپل ذات کې حرام وي او یاهم دکوم صفت او سبب په اساس حرام ګرځیدلی وي.
اول: حرام لذاته: داهغه ډول اموال دي چې شریعت یې حرمت ثابت کړی خو دهمدغه مال ذات یې حرام ګرځولی دی چې داوصف کله هم ترې جلا کیدونکی نه دی، البته په استفاده کې یې یا چټلي ده او یاهم کوم بل واضح ضرر دی لکه دخنزیر غوښه، دانسان ګنده ګي او نور خبیث او چټل څیزونه.
د دا ډول اموالو حرمت دشریعت له ښکاره نصوصو څخه په ډاګیزه توګه ثابت دی.
الله تعالی په خپل کتاب کې فرمایي: حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَ الدَّمُ وَ لَحْمُ الْخِنْزِيْرِ وَ مَآ اُهِلَّ لِغَيْرِ اللّٰهِ بِهٖ وَ الْمُنْخَنِقَةُ وَ الْمَوْقُوْذَةُ وَ الْمُتَرَدِّيَةُ وَ النَّطِيْحَةُ وَ مَآ اَكَلَ السَّبُعُ اِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ١ وَ مَا ذُبِحَ عَلَى النُّصُبِ وَ اَنْ تَسْتَقْسِمُوْا بِالْاَزْلَامِ١ ذٰلِكُمْ فِسْقٌ. ([3])
ژباړه: پرتاسې حرامه کړای شوه مرداره ، وینه، دخوګ غوښه، هغه څاروی چې له خدایه پرته دکوم بل چاپه نوم ذبحه کړای شوی وي، هغه چې په ستوني خپه کېدو، په زخمي کیدو، یاله لوړې نه په راغورځېدو مړشوی وي، یاهغه چې کوم ځناور څیرې کړی وي، پرته له هغه چې تاسې هغه ژوندی موندلی اوذبحه کړی وي او هغه څاروی چې د کوم چاپه دربار کې ذبحه کړای شوی وي، همدارنګه داهم ستاسې لپاره ناروا ده چې دفال دغشو په وسیله خپل اغبال وګورئ، داټول کارونه فسق دی.
همدا راز بل ځای کې فرمایي اِنَّمَا يُرِيْدُ الشَّيْطٰنُ اَنْ يُّوْقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَ الْبَغْضَآءَ فِی الْخَمْرِ وَ الْمَيْسِرِ وَ يَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللّٰهِ وَ عَنِ الصَّلٰوةِ فَهَلْ اَنْتُمْ مُّنْتَهُوْنَ)([4])
ژباړه: شیطان خو داغواړي چې دشرابو اوقمار په وسیله ستاسې په منځ کې عداوت او دښمني واچوي اوتاسې دخدای له یادولو او نمانځنې څخه منع کړي، نو ایاتاسې له دې چارو څخه لاس اخلئ؟
دلته دمحرماتو څه انواع ذکرشوي دی خوعلماء وایي دا محصور نه دي، بلکې هرهغه څه کې چې پورته دضرر او خباثت وصف پکی موجود ؤ په همدې پورې ملحق کیږي.
البته ددې اموالو په اړه نور تفصیل ته په دې بحث کې ضرورت نشته اودبحث اړوند موضوع دویم ډول اموال دي.
دویم: حرام لغیره اموال: داهغه اموال دي چې په ذات په اساس نه بلکې دیو خارجي وصف له وجهې حرام ګرځیدلي چې داوصف یو عارضي او جلا کیدونکی وصف دی، دمال په ذات پورې تړاو نه لري بلکې داپه یوه نامشروع لار لاس ته راوړل شوی، نوځکه ډیری علماء داډول مال ته حرام بالسبب وایي.
هغه اسباب چې په واسطه یې حلال مال حرام ګرځي ډیر دی چې په لنډه توګه به یې روښانه کړم.
دحلال او حرام مال اسباب:

---

[1]- محمد أمین بن عمر بن عبد العزیز ابن عابدین الدمشقي الحنفي ،(1412هـ - 1992م)رد المحتار على الدر المختار، الناشر: دار الفكر-بیروت،الطبعة: الثانیة. ج۴/ ص ۵۱۰.
[2]- أبو حامد محمد بن محمد الغزالي الطوسي،المستصفی(ب.ت) الناشر: دار المعرفة – بیروت، ج۲/ ص۱۷۱
[3]- المائده : ۳ ایت.
[4]- المائده ۱۹ ایت

دلته دحراموالي سبب دمال په اصل او ذات پورې تړاو نه لري ځکه مال مذموم نه بلکې ممدوح دی ځکه په مال سره دانسان دنیاوي او اخروي مصالح ترلي دي، مال جنت ته دداخلیدو وسیله ده، مال دشریعت په سترو مقاصدو کې ځای لري او انساني ژوند وریورې ترلی دی، الله تعالی فرمایي وَ لَا تُؤْتُوا السُّفَهَآءَ اَمْوَالَكُمُ الَّتِیْ جَعَلَ اللّٰهُ لَكُمْ قِیٰمًا وَّ ارْزُقُوْهُمْ فِیْهَا وَ اكْسُوْهُمْ وَ قُوْلُوْا لَهُمْ قَوْلًا مَّعْرُوْفًا۝۵.([1])

ژباړه: اوخپل هغه مالونه چې الله هغه ستاسې لپاره دژوند دسمبالښت وسیله ګرځولې ده، ناپوهانو ته مه سپارئ البته دهغو دخوراک او اغوستن لپاره یې ورکړئ اوهغو ته سمه لارښوونه وکړئ

البته بدي یې په دې کې ده چې انسان په مال کې غلطه کړنه ترسره کړې ده او مال یې دخپل دغه ناوړه تصرف په اساس له پاکیزه او طیب وصف څخه دحرمت او چټلتیا په وصف موصوف کړی دی البته الله تعالی ده ته ډېرې لارې پرانستې دي چې مال دهمدغو لارو څخه ترلاسه کړي، چې په لاندې ډول یې په لنډه توګه یادوم.

۱ – دمباح اموالو لاس ته راوړنه: داهغه اموال دي چې ترده دمخه دچا په اختیار کې نه دي، دی یې داړمام په اجازه په خپل ملکیت کې شاملولای شي لکه مړو ځمکو ژوندي کول، ښکار او نورمباحات.

۲ – دجهاد او زور له لارې دحربي کفارو اموال دغنیمت او فيئ له لارې ترلاسه کول.

۳ – دبیع او تجارت له لارې دعقد په نتیجه کې مال لاس ته راوړل.

۴ – له عوض پرته په رضاء او رغبت دمال له مالک څخه دمال لاس ته راوړل لکه هبه، وصیت، صدقه ...

۵ – دمیراث له لارې دمال مالک ګرځیدل.

٦ – دفرض زکات له لارې اګرکه په ځینو صورتونو کې په زور سره هم وي مالک کیدل.[2]

داهغه مشروع لارې دي چې انسان یې استعمال کړي نو حلال مال لاس ته راوړلای شي خو ددې علاوه نور بیا هغه اسباب دي چې مال ته دحرمت وصف ورکوي.

هغه اسباب چې حلال مال حرام ګرځوي:

هغه مال چې دشریعت دحکم خلاف او یاهم دمالک له اجازې پرته لاس ته راوړل شوی وي، په دې صورت کې دیومسلمان مال دهغه دعلم او رضاء نه پرته او دشریعت دحکم خلاف په خپل ملکیت کې راوستل دحرامو په دائره کې شاملیږي.

الله تعالی فرمایي: یٰاَیُّهَا الَّذِیْنَ اٰمَنُوْا لَا تَاْكُلُوْۤا اَمْوَالَكُمْ بَیْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّاۤ اَنْ تَكُوْنَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ([3])

ژباړه: ای مؤمنانو! په خپلو منځونو کې یو دبل مالونه په ناروا توګه مه خورئ، راکړه ورکړه دې ددواړو خواوو په خوښۍ سره وي

چې خورا مشهورې لارې یې په لاندې ډول دي:

۱ – غلا : غلا یاسرقه چې فقهاء یې داسې تعریفوي (أخذ مال الغیر علی سبیل الخفیه نصابا محرزاً للتمول غیرمتسارع ألیه الفساد من غیر تاؤیل ولاشبهه.[4]

په پټه سره دبل چا دنصاب په اندازه مال دساتلو دمحفوظ ځای څخه اخیستل دي چې دمالیت په خاطر، چې مالیت یې ژر نه فاسدیږي چه هیڅ قسم تاؤیل په کې دملکیت او یاهم شبه دملکیت نه وي.

او موصلی یې هم دې ته نږدې تعریف کوي (أخذ العاقل البالغ نصاباً محرزاً او ماقیمته نصاباً ملکا للغیرلاشبهة له فیه علی وجه الخفیه.([5])

پورته دواړه تعریفونه دحنفي مذهب معتبرو کتابونو ذکر کړي دي.

دمال حفاظت او ساتنه داسلامي شریعت له خورا مهمو احکامو څخه شمېرل کیږي نوهر هغه عمل او کړنه چې په مال باندې دتجاوز په خاطرتر سره کیږي او دیو چا ملکیت له منځه وړي اسلامي شریعت منع کړی دی او د عامل لپاره یې جزا ټاکلې ده، نو ځکه اسلامي شریعت دمال دحفاظت په خاطر دسرقت جزایه قرآن کریم کی بیان کړی ترڅو دمال احترام او ساتنه تضمین کړي(وَ السَّارِقُ وَ السَّارِقَةُ فَاقْطَعُوْۤا اَیْدِیَهُمَا جَزَآءًۢ بِمَا كَسَبَا نَكَالًا مِّنَ اللّٰهِ، وَ اللّٰهُ عَزِیْزٌ حَكِیْمٌ .([6])

ژباړه: اوغل که ښځه وي که نارینه، ددواړو لاسونه پرېکړئ دادهغو دخپلې ګټې بدله ده اودالله له لوري دعبرت وړ سزا، دالله قدرت پرټولو غالب دی او هغه دپوهې او حکمت څښتن دی

---

[1]- النساء/۵ ایت

[2]- احیاء علوم الدین للغزالی ج۲/ ص ۱۰٦.

[3]- سورت النساء ۲۹ ایت

[4]- محمد بن محمد بن محمود، أکمل الدین أبو عبد الله ابن الشیخ شمس الدین ابن الشیخ جمال الدین الرومي البابرتي(ب.ت)العنایة شرح الهدایة،الناشر: دار الفکر.ج۷/ ص ۳۱۴

[5]- عبد الله بن محمود بن مودود الموصلي البلدحي، مجد الدین أبو الفضل الحنفي (1356 هـ - 1937 م) المختارللفتوی مطبوع مع الاختیار،الشیخ محمود أبو دقیقة (من علماء الحنفیة ومدرس بکلیة أصول الدین سابقا)،الناشر: مطبعة الحلبي - القاهرة .ج۴/ ص ۱۰۹

[6]- المائده سورت: ۳۸ ایت

نو ټاکلي جزا به ورکولای شی چې دټولنې دوګړو اموال محفوظ کړي او دهر راز تجاوز مخنیوی وکړي.

۲ – رشوت: رشوت هم په اصل کې عربي کلمه ده هغه څه ته ویل کیږي چې دخپل مصلحت او یا هم دحق دباطلولو او یا باطل دحق کولو لپاره ورکول کیږي. او دشریعت علماوو یې هم تعریف داسې کړی: هغه څه دي چې یوڅوک یې حاکم او یا دفیصلې مالک ته په دې خاطر ورکوي چې دده په خوښه فیصله وکړي، رشوت هم دفشار او ظلم له لارې مال ترلاسه کول دي نوځکه شریعت حرام ګرځولی دی او په حرمت یې قراني ایات دلالت کوي چې فرمایي وَ لَا تَأْكُلُوْا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَ تُدْلُوْا بِهَا اِلَى الْحُكَّامِ لِتَأْكُلُوْا فَرِيْقًا مِّنْ اَمْوَالِ النَّاسِ بِالْاِثْمِ وَ اَنْتُمْ تَعْلَمُوْنَ.([1])

ژباړه: او تاسې مه په خپلو مینځو کې یو د بل مال په ناروا توګه خورئ او مه هغه حاکمانو ته په دې غرض وړاندې کوئ چې تاسې ته په قصدي توګه او ظلم سره د نورو دشتمنی د خوړلو فرصت په لاس درشي

او کله ناکه هغه تحفه هم درشوت حکم اخلي چې فیصله کوونکي شخص ته په داسې وخت کې ورکول کیږي چې دده کار ورپورې تړلی او غواړي په دې تحفې سره هغه دده پلوي وکړي، په ځانګړي ډول حکومتي چارواکي او دصلاحیتونو واکمنان درشوت اخیستلو له لارې مال لاس ته راوړل باطله او حرامه لاره ده او مال یې حرام دی.

۳- غصب: غصب دبل په مال باندې استیلا او غلبې ته ویل کیږي چې بی غیر له حقه په ښکاره ډول دزور له لارې دبل مال ترخپل تسلط لاندې راوړي.[2]

دغلا او غصب ترمنځ توپیر دادی چې غلا په پټه اوخفیه ډول ترسره کیږي اوغصب په ښکاره او جهر سره، همدارازپه غصب باندې اصلي مالک خبروي مګرپه غلا کې بیا داسې نه وي.

غصب هم حرام عمل دی کوم مال چې ترې ترلاسه کیږي هم حرام دی او په باطله سره دمسلمان مال اخیستل دي او دشریعت په احکامو تیری دی، غاصب ته په هیڅ صورت کې له مغصوبې څخه استفاده کول جواز نه لري.

۴ – احتکار: یا دضرورت په وخت کې خوراکي توکي ذخیره کول او دقیمتۍ وخت ته یې ساتل ،کاساني وايي :احتکارله بازار څخه خوراکي توکي رانیول او ذخیره کول چې له پلورلو څخه یې انکار کوي.دهدایي شرحه عنایه کې فرمایي (حبس الاقوات تربصاللغلاء)دانسانانو دقوت حبسول ددې لپاره چې قیمت یې پورته شي.

احتکار دجمهورو فقهاوو په نزد حرام او احناف ورته مکروه وایي. البته دتحریم حکمت یې همدادی چې عامو مسلمانانو ته دژوند دضروري غذايي توکو پخ کمښت ضرر رسول دي.

دحرمت دلیل یې: دنبي کریم صلی الله علیه وسلم داحدیث دی چې فرمایي(الجالب مرزوق والمحتکر ملعون)[3] دغذايي توکو ښارته راوړونکي ته الله تعالی رزق ورکوي او احتکارکوونکی یې ملعون دی.

همداراز فرمایي(لایحتکرالا خاطی)[4] احتکار نه کوي مګر خطاکار انسان.

احتکار په مسلمانانو دسختۍ راوستل او ناروا سره مال لاسته راوړل دي، هرڅوک چې داحتکار له لارې مال لاس ته راوړي مال یې حرام او په خپله دلعنت مستحق ګرځي. او داهغه ګټه ده چې دشریعت داحکامو سره په تضاد کې ده.

۵ – سود: دسود حرمت دقرآني نصوصو او نبوي لارښوونو په اساس په قطعي حرمت سره ثابت او له دې لارې مال ترلاسه کول حرام او دکبیره ګناهونو په حساب کې شمیرل کیږي.

٦- په معاملاتو کې جعل او غش: په اسلامي شریعت کې معاملات یا راکړه ورکړه روښانه ډاګیزه او دطرفینو په علم او رضاء سره ترسره شي، که هرراز فریب کاري جعل او غش په کې رامنځ ته شول نو فایده یې حرامه او لاس ته راوړی مال یې حرام بلل کیږي، لکه په تجارت کې ښه اوخرابه جنس ګډول، دخپل مال عیب پټول، یاداچې مال نه اخلي خو دپلورونکي سره په موافقه ددوکې په خاطر دیو مال قیمت اوچتول ترڅو نور خلک تشویق کړي او داسې نور صورتونه داپه تجارتي معاملاتو کې دوکه ده ګټه یې حرامه ده.

۷ – دحرامو عقدونو څخه مال لاس ته راوړل: هغه تجارتي داخستلو او پلورلو عقدونه چې دطرفینو په رضاء سره ترسره شوی وي خو شریعت ناروا ګڼلی وي که ګټه ترې ترلاسه شوه حرامه ده او عاقد یې دکبیره ګناه مرتکب شوی دی لکه سودي عقدونه، قمارکول، فاسدې بیعې او دغرر عقدونه، له دې ټولو لارو مال ګټل او لاسته رواړل حرام او کله هم دا په پاک مال کې نه شي داخیلدای. چې په دې جمله کې دحرامو توکو تجارت لکه دنشه یي موادو، دسپی قیمت، دکاهن او جادوګر مزدوري، دبدکارۍ زنا مال ټول هغه اسباب دي چې شارع منعه کړي او فایده یې حرامه ګرځولې ده.

---

[1]- البقره سورت: ۱۸۸ایت

[2]- علاء الدین، أبو بکر بن مسعود بن أحمد الکاساني الحنفي،(1406هـ - 1986م)بدائع الصنائع في ترتیب الشرائع،الناشر: دار الکتب العلمیة،الطبعة: الثانیة.ج۷/ ص ۱۴۳. أبو محمد موفق الدین عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة الجماعیلي المقدسي ثم الدمشقي الحنبلي، الشهیر بابن قدامة المقدسي،(1388هـ - 1968م) المغني لابن قدامة،الناشر: مکتبة القاهرة.ج۵/ص ۳۷۴.

[3]- أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بَهرام بن عبد الصمد الدارمي، التمیمي السمرقندي (1412 هـ - 2000 م)،تحقیق: حسین سلیم أسد الداراني،الناشر: دار المغني للنشر والتوزیع، المملکة العربیة السعودیة،الطبعة: الأولى.ج۲/ص ٦۸۹

[4]- صحیح مسلم بشرح النووی ج۱۱/ ص ۴۴

له پورته اموالو څخه استفاده: ټول فقهاء په دې اتفاق لري چې مسلمان ته له غير مشروع لارو دمال لاسته راوړل حرام دي.

داچې له حرام مال څخه استفاده كول په هيڅ صورت جائز نه دي، مگر داچې له يوچا سره حرام مال وي او په خپله فقير وي ضرورت ورته ولري نو استفاده دې ترې وكړي خوچې كله غني شي بيابه په هماغه اندازه مال صدقه كوي. موصلي وايي(الملک الخبيث سبيله التصدق به).([1])

هغه مالونه چې صدقه كول يې شرعا لازم دي په دې اساس چې اصلي مالک يې معلوم نه دی لكه غصبي اموال يا امانتونه چې مالكان يې معلوم نه دي، له چاسره چې دي دشرعي نصوصوپه اساس يې هغوی ته اخيستل جائز نه دي.اوقاضی وايي چې كه فقير وي ودې خوري. او حارث المحاسبی بيا وايي كه چېرې دكوم مسلمان سره دحرام مال نه يوڅه وه نو نه شي كولای په خپل ځان او ياكورنۍ يې مصرف كړي، كه داكار يې وكړ نوهماغه اندازه مال دده په ذمه لازم شو چې كله يې هم توان پيداكړ په نورو به يې مصرفوي.[2]

نو په همدې اساس مسلمان بايد له خپل ځان سره حرام مال ونه ساتي او نه هم هغه دخپلو اغراضو لپاره مصرف كړي بلكې شرعا مكلف دی چې په شرعي لارو به يې مصرفوي. او همداراز په حرام مال حج كول جمهور فقهاء وايي چې دحج ثواب يې نشته خو كه فرضي حج يې په حرام مال ادا كړ ذمه يې ساقطه شوه سره دگناه.[3]

ځېنې فقهاء وايي چې فرضي حج يې هم نه صحيح كيږي او استدلال كوي چې رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمايي: څوک چې په شرعي مال حج كوي او ووايي: لبيک اللهم لبيک په طاعت ولاړيم تاته ای ربه؛ الله تعالی ورته ځواب كې وايي: لا لبيک ولا سعديک وحجک مردود عليک، ستا طاعت نشته بلكې حج دې مردود دی، په همدې ډول اكثره فقهاء په حرام مال، دسود او قمار په مال دمساجدو جوړول هم جائز نه گڼي.

دحرام مال مصارف:

كه چېرې كوم مسلمان حرام مال لاسته راوړی وي او اوس غواړي چې توبه وباسي نو دتوبې دقبليدو شرط دادی چې له حرامو به ځان خلاصوي. نو دحرام كسب او يا مال ترلاسه كولو دوه صورتونه دي.

اول صورت: كه چيرې دحرام مال اصلی مالک معلوم وي نو داچې ده په هره لاره ترلاسه كړی وي بايد خپل اصلي مالک ته يې بيرته وسپاري، كه مالک يې حاضر نه وي يا په سفر كې وي او كه وفات وي نو ورثه وو ته به يې وسپاري، كه مال يې گټه كړې وي دگټې سره به يې ورته وسپاري په دې اړه دټولو علماوو اتفاق دی.[4]

لكه دغلا، غصب، انكاري قرض او نور خو كه چېرې يې بيا اصلي مالک مجهول ؤ اوممكنه نه وي معلوم يې كړي نو غوره خبره داده چې دمسلمانانو په عمومي مصالحو كې مصرف شي او يا هم دمسلمانانو بيت المال ته وسپارل شي.[5]

الله تعالی فرمايي: يٰاَيُّهَا الَّذِيْنَ اٰمَنُوْا لَا تَاْكُلُوْٓا اَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ اِلَّآ اَنْ تَكُوْنَ تِجَارَةً عَنْ تَرَاضٍ مِّنْكُمْ).[6]

ژباړه: ای مؤمنانو! په خپلو منځونو كې يو دبل مالونه په ناروا توگه مه خورئ، راكړه وركړه دې ددواړو خواوو په خوښۍ سره وي چې دا ډول مال دباطل او حرام په جمله كې شامل دی([7]).

همداراز رسول الله صلی الله عليه وسلم فرمايلي(كُلُّ الْمُسْلِمِ عَلَى الْمُسْلِمِ حَرَامٌ، دَمُهُ، وَمَالُهُ، وَعِرْضُهُ»([8])

كه دا حرام مال داصلي مالک په خوښه او رضاء سره ده ته لاس ته راغلی وي لكه دزنا بدل، قمار، دساحر اجوره. نو په دې اړه هم ټول فقهاء اتفاق لري چې حرام مال په دې اسبابو سره لاس ته راوړل دده ملكيت نه گرځي بلكې اخيستل يې ورته حرام دي.

جمهور فقهاء احناف، مالكيان، او حنابله په يوقول كې وايي چې دا مال بيرته مالک ته بايد ورنكړای شي خو ددويم طرف ملكيت هم نه دي.([9])

داځكه چې هغه خپل مال په حرام عمل كې مصرف كړی دی، دهيڅ ډول كومک او مرستې مستحق نه دی، نوموړی مال بايد بيت المال ته وسپارل شي. او ياهم داوقافو په مصارفو كې استعمال شي چې هدف به يې تقرب الی الله نه بلكې له حرام مال څخه ځان ژغورنه وي[10].

---

[1]- الاختيار ج٣/ ص٦١، احياء علوم الدين للغزالی ج٢/ص ١٤٥.

[2]- ا حياءعلوم الدين للغزالی ج٢/ ص ٢٠٦.

[3]- أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف النووي (ب.ت) المجموع شرح المهذب، الناشر: دار الفكر بيروت. ج٧ /ص ٥١. ابن عابدين حاشيه ردالمحتار ج٣/ ص ٤٥٣.

[4]- أبو الحسن نور الدين علي بن أبي بكر بن سليمان الهيثمي(1414 هـ، 1994 م) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، المحقق: حسام الدين القدسي،الناشر: مكتبة القدسي، القاهرة،ج٣/ص ٣١٠.شيخ البانی ورته ضعيف وايي.

[5]- أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين القرطبي،(1384هـ - 1964 م)تفسير القرطبي،تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، الناشر: دار الكتب المصرية – القاهرة، ج٣/ص ٣٦٦. احياءعلوم الدين للغزالی ج٢/ص ٢٠٤.

[6]- النساء سورت: ٢٩ ايت.

[7]- الشيخ نظام وجماعة من علماء الهند ،(1411هـ - 1991م)الفتاوى الهندية، العالمگيرية. الناشر دار الفكر.ج٧/ص ٢٣٦.

[8]- صحيح مسلم ج٤/ ص١٩٨٦

[9]- منصور بن يونس بن صلاح الدين ابن حسن بن إدريس البهوتى الحنبلى ،(ب ت)كشاف القناع عن متن الإقناع،الناشر: دار الكتب العلمية.ج٦/ ص ٣١٧فتاوی هنديه ج٣/ص ١٢٣٦.

[10]- پورته مرجع

دویم صورت: که چېرته حرام مال لاسته راغلی ؤ خو داصلي مالک دژوند او مرگ او ځای په اړه یې معلومات نه ؤ، یاداچې د ډېرو خلکو مشترک مال ؤ لکه له غنیمت څخه غلا کول، په دې اړه دعلماوو دوه نظره شتون لري، ځېنې علماء لکه فضیل بن عیاض او امام غزالي ته منسوب قول وايي چې دا ډول مـال نه خو باید مسکینانو ته ورکړل شي او نه هم بیت المال ته. بلکې داخو یا وسوځول شی، یا په بحر کې واچول شي او یا لرې په غرونو کې ضایع شي.(۷).

خو راجح قول دجمهورو مذاهبو، احناف، مالکیان، شوافع، حنابله او ابن حزم وايي چې دکوم حرام مال مالـک مجهـول ؤ نـو بـه مسـتحقین یـې فقـراء، مساکین او حاجتمندان دي او یا داچې دمسلمانانو عمومي ضروریاتو کې مصرف شي. [1]

او شرعي قاعده داده چې هرهغه حرام مال چې مالک یې مجهول وي نو د ذوالید په لاس کې به نه پاتې کیږي بلکې په دې ډول باید ځان ورڅخه خلاص کړی چې خپل مستحق ته یې وسپاري.

که په چا دین او یایي دنورو مالي حقوق خوړلي وي اوس یې مالکان معلوم نه وي او له لټون وروسته یې هم پیدا نه کړل نو دی به خپل مال نه په هماغه اندازه صدقه کوي، اگر که دده ټول مال هم پکې لاړشي. زموږ داصحابو، احنافو همدا مذهب دی او هیڅ اختلاف هم په کې نشته.([2])

دمالکیانو علماوو نه ابن رشد وايي: دچا په تصرف کې چې حرام مال وي په ده واجب دي چې الله تعالی ته توبه وباسي استغفار ووایي او حرام مـال خپلـو خاوندانو ته ورسوي او که مالکان یې معلوم نه وه نو صدقه دې کړي، که دادغلا او یا بل خیانت مال ؤ په هماغه اندازه به صدقه کړي او که لـه مخکـې یـې پلورلی ؤ نوقیمت به یې له یوڅه زیادت سره صدقه کړي اوکه دسود مال ؤ نو هم به له هغې یوڅه زیات صدقه کړي.

له ابن مسعود رضی الله عنه څخه روایت شوی دی چې هغه یوه وینځه وه را نیولی وه ته کورداخل شو چه قیمت یـی راوړی خوچـه بیرتـه لـه کـوره راووت مالک یې ورڅخه ورک شو له کوښښ وروسته یې هم پیدا نکړ، نو دهغې ثمن یـې صـدقه کـړل او ویـې فرمایـل: (اللهـم هـذا عنـه ان رضـی والا فـالأجرلی)همدغه موضوع شیخ الإسلام رحمه الله هم پخپله فتاوه کی ذکر کړیده وایی : " کله چه دکوم مـال مالـک ورک او بـې درکـه شي نـو دمسـلمانانو پـه عـام المنفعت چاروکی دی مصرف شی چه دادجمهورو علماو نظر هم دی[3].

ای الله تعالی داله هغه نه قبوله کړې که یې خوښ وي او که نه زما لپاره به ثواب شي.

په معاصره نړۍ کې دسعودي دارالافتاء نه پوښتنه وشوه چې څوک په موسیقي، رقص، قمار او نورو غیرشرعي لارو مال لاس ته راوړي او بیا وغـواړي توبـه وکړي، نو ایا دتوبې دقبول لپاره شرط ده چې دامال به صدقه کوي؟ نو دهغوی ځواب داسي ؤ: که داشـخص غیـر مسـلم وي نـو دهاغـه گټـل شـوی مـال صدقه یې لازمه نه ده، خو که چیرته دی دمال گټلو وخت کې مسلمان وي خو فسق کوي او دفسق له لارې یـې مـال گټلـې وي، نـو دتـوبې شرط یـې پـه اتفاقي توگه همدادی چې مال به خیریه لارو کې صدقه کړي او ځان به ترې خلاص او په خپله غاړه کې به یې نه پریږدي.[4]

دبانکي سود څخه لاس ته راغلي گټه:

له دې لارې چې کوم مال او فائده لاس ته راغلي وي دجمهورو علماوو په اتفاق سره دی ورڅخه استفاده نه شي کولای او نه یې په خپل خیار کې ساتلی شي او دنورو حرامو اموالوڅخه دځان خلاصون په څېر به یې په عامو صدقاتو کې مصرف او ځان ترې خلاص کړي.

له حرام مال څخه ترلاسه شوې گټه:

که چیرته یومسلمان دحرامې لارې څخه لاس ته راغلي مال کې تجارت وکړي او گټه یې لاس ته راوړه چې اوس دغه حرامه سرمایـه او دهغـې گټـه لـه ده سره جمعه شوې ده، نو که څوک توبه وباسي ایا فقط سرمایه به خپل مالک ته ردوي که مالک معلوم ؤ او که مالک یې معلوم نه ؤ صدقه به یې کـړي اوکـه گټه او فائده هم دهمدې حکم تابع ده؟

په دې اړه امام ابو حنیفه، امام محمد، امام شافعي، اوامام احمد په یوروایت او ابن حزم او شوکانی وایي: هغه گټه چې له دې ډول مال څخه ترلاسه شوې داصل مال، سرمایي تابع ده، که مالک یی معلوم ؤ دواړه به ورته وسپاري او که مجهول ؤ دهماغه مالک له اړخه به دواړه صدقه کړي.([5])

دابن القیم قول هم په همدې مفهوم دی چې داربحه ده ته جائز نه ده، ځکه دغصب شوي مال فائده یا دامانت څخه دمالک له اجازې پرته استفاده کول. نو داصل سرمایي سره به یوځای دمالک له طرفه صدقه کیږي.

دعلماوو نور اقوال هم شته چې پورته قول راجح او داغلب فقهاوو نظر دی، په همدې بسنه کوم.

پایله:

---

[1]- پورته مرجع

[2]- زین الدین عبد الرحمن بن أحمد بن رجب بن الحسن، السَلامي، البغدادي، ثم الدمشقي، الحنبلي،(ب.ت) القواعد لابن رجب، الناشر: دار الکتب العلمیة. ج۳/ ص ۲۲۵ ، ابـن عابـدین ردالمحتار، ج٦/ ص ۳۴۳.

[3]- السنن الکبری للبیهقی ٦/۱۸۸،دلایل النبوه ۳۱۰/٦ دارالکتب العلمیه بیروت ومجموع الفتاوی لابن تیمیه ۳۳۲/۲۹ امااالاثر فإن ابن مسعود ـرضي الله عنه ـإشتري جاریة فلم یظفر بمالکها لینقده الثمن فطلبه کثیرا فلم یجده فتصدق بالثمن وقال : اللهم هذا عنه إن رضي والافالإجر لي مجموع الفتاوي نفس المرجع.

[4]- اللجنة الدایمه للبحوث العلمیه والافتاء فتوی رقم ۷٦۳۱ تاریخ ۱۴/۱۰/۱۴۰۴ هـ. السنن الکبری للبهیقی ٦/۱۸۸,دلائل النبوة ،الناشر: دار الکتب العلمیة – بیروت،ج٦ /ص ۳۱۰. السنن الکبری للبهیقی ٦/۱۸۸.

[5]- السنن الکبری للبهیقی ٦/۱۸۸. المغني والشرح الکبیر لابن قدامة 374/5

۱ - اسلامي شريعت دحلال او يا حرام مال ترلاسه کول له لومړي سره ديو نظام په رڼا کې واضح کړي چې له هغې چوکاټ څخه يې تجاوز روا نه دی.
۲ – مسلمان ته روا نه دي چې دمال کسب دخپل خواهش تابع کړي.
۳ – له حرام مال څخه ځان ژغورنه دتوبې لپاره شرط دی او هيڅا ته دبل انسان دمال حيارت او خوراک په نا مشروع طريق جائز نه دی.
۴ – گناه دانسان څخه کيدای شي خو دپاکوالي لاره يې داده چې له چټل مال څخه ځان خلاص کړي.
۵ – دهر راز حرام او اشتباهي مال څخه دخلاصون لارې اسلامي فقهاوو روښانه کړي دي او هر مسلمان يې بايد مراعت کړي.

مراجع

قرآن کريم

1. ابن رجب الحنبلي: زين الدين عبد الرحمن بن أحمد بن رجب بن الحسن، السَلامي، البغدادي، ثم الدمشقي،(ب.ت) القواعد لابن رجب، الناشر: دار الكتب العلمية.
2. ابن عابدين: محمد أمين بن عمر بن عبد العزيز الدمشقي الحنفي ،(1412هـ - 1992م)رد المحتار على الدر المختار، الناشر: دار الفكر- بيروت،الطبعة: الثانية.
3. ابن قدامه المقدسي: أبو محمد موفق الدين عبد الله بن أحمد بن محمد بن قدامة الجماعيلي المقدسي ثم الدمشقي الحنبلي،(1388هـ - 1968م) المغني لابن قدامة،الناشر: مكتبة القاهرة.
4. البابرتي: محمد بن محمد بن محمود، أكمل الدين أبو عبد الله ابن الشيخ شمس الدين ابن الشيخ جمال الدين الرومي (ب.ت)العناية شرح الهداية،الناشر: دار الفكر.
5. البهوتى: منصور بن يونس بن صلاح الدين ابن حسن بن إدريس الحنبلى ،(ب ت)كشاف القناع عن متن الإقناع،الناشر: دار الكتب العلمية.
6. البيهقي: أحمد بن الحسين بن علي بن موسى الخُسْرَوْجِردي الخراساني، أبو بكر (1405 هـ،)دلائل النبوة ،الناشر: دار الكتب العلمية – بيروت.
7. الجنة الدايمه للبحوث العلميه والافتاء فتوى رقم ۷٦٣۱ تاريخ ۱٤/۱۰/۱٤۰٤ هـ.
8. الدارمي: أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بَهرام بن عبد الصمد ، التميمي السمرقندي (1412 هـ - 2000 م)،سنن الدرامي، تحقيق: حسين سليم أسد الداراني،الناشر: دار المغني للنشر والتوزيع، المملكة العربية السعودية،الطبعة: الأولى.
9. الزَّبيدي: محمّد بن محمّد بن عبد الرزّاق الحسيني، أبو الفيض، الملقّب بمرتضى،(ب.ت)تاج العروس من جواهر القاموس للزبيدى،المحقق: مجموعة من المحققين، الناشر: دار الهداية .
10. السرخسي: محمد بن أحمد بن أبي سهل شمس الأئمة (1414هـ-1993م)،المبسوط، الناشر: دار المعرفة – بيروت،الطبعة: بدون طبعة.
11. الشيخ نظام وجماعة من علماء الهند ،(1411هـ - 1991م)الفتاوى الهندية، العالمگيرية. الناشر دار الفكر.
12. الغزالي: أبو حامد محمد بن محمد الطوسي،(ب.ت) الناشر: دار المعرفة – بيروت.
13. القرطبي: أبو عبد الله محمد بن أحمد بن أبي بكر بن فرح الأنصاري الخزرجي شمس الدين ،(1384هـ - 1964 م)تفسير القرطبي،تحقيق: أحمد البردوني وإبراهيم أطفيش، الناشر: دار الكتب المصرية – القاهرة.
14. الكاساني: علاء الدين، أبو بكر بن مسعود بن أحمد الحنفي،(1406هـ - 1986م)بدائع الصنائع في ترتيب الشرائع،الناشر: دار الكتب العلمية،الطبعة: الثانية.
15. الموصلي: عبد الله بن محمود بن مودود البلدحي، مجد الدين أبو الفضل الحنفي (1356هـ-1937م)الاختيار لتعليل المختار،الشيخ محمود أبو دقيقة (من علماء الحنفية ومدرس بكلية أصول الدين سابقا)،الناشر: مطبعة الحلبي - القاهرة .
16. النووي: أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف (ب.ت) المجموع شرح المهذب، الناشر: دار الفكر بيروت.
17. النووي: أبو زكريا محيي الدين يحيى بن شرف ،(1392)،المنهاج شرح صحيح مسلم بن الحجاج،الناشر: دار إحياء التراث العربي – بيروت.الطبعة.
18. النيسابوري: مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري (ب.ت)، صحيح مسلم، المحقق: محمد فؤاد عبد الباقي، الناشر: دار إحياء التراث العربي – بيروت.

الهيثمي: أبو الحسن نور الدين علي بن أبي بكر بن سليمان (1414 هـ/1994م) مجمع الزوائد ومنبع الفوائد، المحقق: حسام الدين القدسي،الناشر: مكتبة القدسي، القاهرة.